

บทที่สาม การเปรียบเทียบมาตรฐานเครือข่ายลำคลองบริเวณกรุงรัตนโกสินทร์ ระหว่าง พ.ศ. 2450 และ 2550

3.1 ขั้นตอนการศึกษา

(1) ขั้นตอนการวิเคราะห์แผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2450 (รูปที่ 3.1)

- ตรวจสอบมาตรฐานของเครือข่ายลำคลองจากองค์ประกอบน้ำ ได้แก่ คลอง ลำประ โคง คูน้ำ สระน้ำ ทั้งหมดที่ปรากฏอยู่บนแผนที่กรุงเทพฯ 2450
- เขียนแผนที่แสดงองค์ประกอบน้ำดังกล่าวจากแผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2450 (รูปที่ 3.3)
- ตรวจสอบรายชื่อที่ระบุขององค์ประกอบน้ำนั้นๆ ถ้าไม่มีชื่อให้ใช้องค์ประกอบหลักที่อยู่ใกล้เคียงหรือองค์ประกอบน้ำนั้นผ่านหรือตั้งอยู่เป็นคำกำหนดชื่อ เช่น วัด วัง หรือ ถนน โดยกำหนดหมายเลข แยกตามส่วนพื้นที่ (รูปที่ 3.8) ได้แก่ ส่วนที่หนึ่ง (A) -พื้นที่ภายในคลองรอบกรุง ส่วนที่สอง (B) -พื้นที่ระหว่างคลองรอบกรุงถึงคลองผดุงกรุงเกษม ส่วนที่สาม (C) -พื้นที่ตั้งแต่คลองผดุงกรุงเกษม โดยเรียงลำดับหมายเลขจากซ้ายไปขวา และจากเหนือไปใต้
- วิเคราะห์ระบบเครือข่ายลำคลอง โดยการพิจารณาจากลำดับการไหลถึงองค์ประกอบน้ำนั้น จากแม่น้ำ คลองสายหลัก คลองสายรอง เป็นต้น
- วิเคราะห์ลักษณะความสัมพันธ์ขององค์ประกอบน้ำและพื้นที่ริมน้ำ ตามที่ปรากฏบนแผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2450 เช่น พื้นที่ดิน-คลอง-ถนน โดยตีความ “พื้นที่ดิน” ครอบคลุม แนวเขตที่ดิน ผืนที่ดิน อาคาร สิ่งปลูกสร้าง ที่ไม่มีถนน ขอบทางเดินกันขวางลำคลองนั้น

(2) ขั้นตอนการเปรียบเทียบกับแผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2550 (รูปที่ 3.2)

- เขียนแผนที่แสดงลักษณะของเครือข่ายลำคลองจากองค์ประกอบน้ำและถนน ทั้งหมดที่ปรากฏอยู่บนแผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2550 (รูปที่ 3.4)
- ช้อนแผนที่ทั้งสองยุค เพื่อตรวจสอบการเปลี่ยนแปลงลักษณะของเครือข่ายลำน้ำ โดยพิจารณาเรียงตามลำดับองค์ประกอบน้ำที่ตั้งชื่อในแผนที่องค์ประกอบน้ำจากแผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2450
- วิเคราะห์เปรียบเทียบแสดงการเปลี่ยนแปลงของลักษณะความสัมพันธ์ขององค์ประกอบน้ำและพื้นที่ริมน้ำ ตามที่ปรากฏบนแผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2550 เช่น ถนน-คลอง-ถนน

ทั้งนี้ ด้วยข้อจำกัดของข้อมูลแผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2450 ที่มีอยู่ จึงกำหนดกรอบพื้นที่ศึกษาเฉพาะเขตเมืองเก่า ครอบคลุมบริเวณ กรุงรัตนโกสินทร์ ไปจนถึงคลองผดุงกรุงเกษม และพื้นที่รอบนอกคลองผดุงกรุงเกษมบางส่วน

อนึ่ง ด้วยการกำหนดกรอบการวิเคราะห์ทางกายภาพด้วยแผนที่เป็นเครื่องมือหลัก จึงทำให้สามารถประมวลผลทางกายภาพของลักษณะและการเปลี่ยนแปลงของเครือข่ายลำคลองออกมาได้อย่างชัดเจน อย่างไรก็ตาม ใน การตอบคำถามถึงสาเหตุที่มาของการเปลี่ยนแปลงนั้น นอกจากการประมวลผลทางกายภาพจากแผนที่แล้ว จำเป็นต้อง ศึกษาข้อมูลเอกสาร เช่น จดหมายเหตุ หรือการสัมภาษณ์ ประกอบ ซึ่งสามารถดำเนินการในงานวิจัยเพิ่มเติมต่อไป

3.2 ลักษณะมาตรฐานของเครือข่ายลำคลองจากแผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2450

3.1.1 รูปแบบองค์ประกอบน้ำจากแผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2450

จากตารางที่ 1 ซึ่งแสดงรายละเอียดภาพรวมขององค์ประกอบน้ำทั้งหมดที่ปรากฏอยู่ในแผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2450 สามารถจำแนกรูปแบบองค์ประกอบน้ำตามชื่อที่ระบุบนแผนที่ รวมถึงตามสภาพทางกายภาพและการใช้งานที่สามารถอนุมานได้ และช่วงเวลาที่เหมาะสม หรือช่วงเวลาที่เหมาะสมการประกอบหลักอื่นๆที่ตั้งอยู่ในบริเวณองค์ประกอบน้ำได้ดังนี้

(1) คลองหลักก่อนสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ (คลองเก่า)

ตามข้อมูลที่ปรากฏอยู่ ไม่มีการระบุเวลาที่ดำเนินการขุดคลองประเภทนี้ แต่วัดส่วนใหญ่ที่ตั้งอยู่ใกล้กับองค์ประกอบน้ำดังกล่าว มีประวัติการสร้างมาตั้งแต่ก่อนสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ อีกทั้งจากองค์ประกอบน้ำในระดับรองที่เชื่อมต่อกับคลองหลักนี้ เช่น ลำประโดง ขนคสวน ที่กระจายตัวอย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะบริเวณวัดบางขุนพรหม วัดสระเกษ วัดพลับพลาชัย วัดบรมนิวาส และ วัดควงแห ทำให้อนุมานได้ว่าคลองประเภทนี้ คือคลองสวนที่มีพร้อมการตั้งถิ่นฐานในบริเวณบางกอกมาตั้งแต่สมัยอยุธยา คลองหลักสำคัญในประเภทนี้ ได้แก่ คลองบางขุนพรหม คลองสามปลื้ม คลองวัดพลับพลาชัย คลองสัมปอ และคลองหัวลำโพงเก่า

(2) คลองหลักหลังสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ (คลองใหม่)

ข้อมูลที่ปรากฏอยู่ ระบุเวลาที่ดำเนินการขุดคลองประเภทนี้อย่างชัดเจน ตั้งแต่คลองที่ขุดในสมัยธนบุรี ได้แก่ คลองคูเมืองเดิม และคลองที่ขุดขึ้นพร้อมการสถาปนากรุงเทพฯ หรือในช่วงเวลาที่มีการขยายกรุงรัตนโกสินทร์ ได้แก่ คลองหลอด คลองมหานาค คลองผดุงกรุงเกษม และ คลองขุดหัวลำโพง (พระรามสี่)

(3) คลองหรือลำน้ำรอง

ลำคลองที่ขยายต่อมาจากคลองหลักก่อนสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ หรือคลองเก่า ส่วนใหญ่เป็นลำคลองประเภทลำประโดงที่ต่อเข้าขนคสวนที่ยังคงมีเหลือให้เห็นอยู่ในแผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ.2450 และมีลำคลองประเภทลำประโดงบางสายที่พัฒนาขึ้นมาเป็นคลองที่มีชื่อขยายเชื่อมต่อกับลำคลองสายอื่น ได้แก่ คลองบ้านหล่อ คลองพระแก้ว รวมถึงคลองที่เชื่อมกับคูน้ำวัดต่างๆ ได้แก่ คลองวัดชนะสงคราม เป็นต้น นอกจากนี้ยังปรากฏมีคูน้ำของวัดที่พัฒนาขึ้นเป็นคลองรองเชื่อมต่อกับลำคลองเก่าและคลองใหม่ ได้แก่ คลองวัดสระเกษ และคลองวัดพระพิเรนทร์ เป็นต้น รวมถึงลำคลองที่ขยายต่อมาจากคลองใหม่ ได้แก่ คลองหลอดวัดราชนคดา คลองหลอดวัดราชพิธ คลองวัดสุทัศน์ รวมถึงลำคลองเชื่อมคูน้ำวัดต่างๆ ได้แก่ คลองวัดโสมนัส และคลองวัดเทพศิรินทร์ เป็นต้น

(4) คูน้ำ

องค์ประกอบน้ำประเภทนี้ ส่วนใหญ่เป็นคูน้ำของวัดที่เชื่อมต่อมาจากคลองเก่าหรือคลองใหม่ มีทั้งคูน้ำที่ล้อมรอบวัดทุกด้าน และคูน้ำที่ล้อมรอบวัดเพียงบางส่วน ในส่วนคูน้ำของวัดที่ขยายมาจากคลองเก่า โดยมากเป็นองค์ประกอบน้ำที่พัฒนาขึ้นมาจากลำประโดงหรือคลองสวน ได้แก่ คูน้ำวัดสามพระยา คูน้ำวัดราชบูรณะ และ คูน้ำวัดพลับพลาชัย เป็นต้น ในส่วนคูน้ำของวัดที่ขยายมาจากคลองใหม่ โดยมากไม่ได้อ้างอิงแนวแกนจากลำประโดงเดิม แต่ขุดขึ้นตามโครงสร้างของคลองใหม่ ได้แก่ คูน้ำวังพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ และ คูน้ำวังกรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร เป็นต้น ตลอดจนมีคูน้ำที่คาดว่าถูกขุดขึ้นพร้อมการตัดถนน ได้แก่ คูน้ำหลังศึกแถวริมถนนคณาาศรี และคูน้ำริมถนนราชดำเนินกลาง เป็นต้น

(5) คูหรือสระภายในพื้นที่ดิน

ภายในพื้นที่วัด หรือ พื้นที่อยู่อาศัยของเจ้าขุนมูลนาย ปรากฏมีการขุดคูน้ำหรือสระภายในพื้นที่ ซึ่งคาดว่าขุดเพื่อใช้ดินในการถมพื้นที่ หรือเพื่อการระบายน้ำ ได้แก่ คูน้ำและสระน้ำภายในพื้นที่วัดบรมนิวาส คูน้ำและสระภายในพื้นที่วัดเทพศิรินทร์ คูน้ำและสระภายในพื้นที่วังกรมหลวงนครไชยศรี เป็นต้น

3.1.2 ระบบเครือข่ายลำน้ำจากแผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2450

จากตารางแสดงรายละเอียดขององค์ประกอบน้ำ สามารถจำแนกระบบเครือข่ายลำน้ำตามลำดับการไหลจากแม่น้ำ คลองหลัก คลองรอง ได้ดังนี้

(1) เครือข่ายคลองบางขุนพรหม

ลำคลองเริ่มจากแม่น้ำเจ้าพระยาผ่านวัดสามพระยา วางแนวเลีย่วตัวตามรูปแปลงชนิดสวนผ่านหลังวัดศรีทศเทพ ต่อเนื่องกับคลองบ้านหล่อ แล้วไปสุดที่คลองรอบกรุง ปรางภูมิคลองรอง คลองสวน ลำประโดง ที่แตกแขนงไปจากคลองบางขุนพรหมตลอดแนว

(2) เครือข่ายคลองสามปลื้ม

ลำคลองเริ่มจากแม่น้ำเจ้าพระยาผ่านวัดจักรวรรดิ(สามปลื้ม) วางแนวจากทิศใต้ขึ้นเหนือตัดผ่านคลองมหานาค ปรางภูมิคลองรอง คลองสวน ลำประโดง ที่แตกแขนงไปจากคลองสามปลื้มตลอดแนว

(3) เครือข่ายคลองคูเมืองเดิม

ลำคลองเริ่มจากแม่น้ำเจ้าพระยาผ่านวังหน้า วางแนวจากทิศเหนือลงใต้ออกสู่น้ำเจ้าพระยาอีกครั้ง บริเวณปากคลองตลาด ปรางภูมิคลองรองสำคัญที่แตกแขนงไปจากคลองคูเมืองเดิมเพียงสองเส้น คือ คลองหลอดวัดราชนาคา และคลองหลอดวัดราชบพิธ

(4) เครือข่ายคลองรอบกรุง

ลำคลองเริ่มจากแม่น้ำเจ้าพระยาผ่านวัดสังเวช วางแนวจากทิศเหนือลงใต้ออกสู่น้ำเจ้าพระยาอีกครั้ง บริเวณวัดราชบูรณะ ปรางภูมิคลองรองสำคัญที่แตกแขนงไปจากคลองรอบกรุง ได้แก่ คลองมหานาค และคลองรอง คลองสวน ลำประโดง ที่เชื่อมต่อกับคลองบางขุนพรหมและคลองสามปลื้ม

(5) เครือข่ายคลองผดุงกรุงเกษม

ลำคลองเริ่มจากแม่น้ำเจ้าพระยาผ่านวัดเทวราชกุญชร วางแนวจากทิศเหนือลงใต้ออกสู่น้ำเจ้าพระยาอีกครั้ง บริเวณวัดมหาพฤฒาราม ปรางภูมิคลองรองสำคัญที่แตกแขนงไปจากคลองผดุงกรุงเกษม ได้แก่ คลองซุดหัวลำโพง เป็นต้น

(6) เครือข่ายคลองมหานาค

ลำคลองเริ่มจากกึ่งกลางคลองรอบกรุงบริเวณวัดสระเกศ วางแนวจากทิศตะวันออกสู่ทิศตะวันตก ตัดผ่านคลองผดุงกรุงเกษม เชื่อมต่อเข้ากับคลองบางกะปิ และคลองแสนแสบ

(7) เครือข่ายลำน้ำจากคลองอื่นๆ

ได้แก่ เครือข่ายลำน้ำจากคลองสัมปอญ เครือข่ายลำน้ำจากคลองหัวลำโพงเก่า เป็นต้น

3.1.3 ลักษณะความสัมพันธ์ขององค์ประกอบน้ำและพื้นที่ที่รับน้ำ จากแผนที่กรุงเทพ พ.ศ. 2450

จากตารางที่ 1 สามารถจำแนกลักษณะความสัมพันธ์ขององค์ประกอบน้ำและพื้นที่ที่รับน้ำ ได้ดังนี้

(1) พื้นที่ดิน - องค์ประกอบน้ำ - พื้นที่ดิน

พื้นที่ที่รับน้ำขององค์ประกอบน้ำเป็นพื้นที่ดินซึ่งถือครองโดย ที่อยู่อาศัย หรือ วัด โดยไม่มีถนนสาธารณะคั่นกลาง เป็นลักษณะที่มีอยู่มากที่สุดตามที่ปรากฏจากแผนที่กรุงเทพ พ.ศ. 2450 โดยเฉพาะบริเวณพื้นที่ในเครือข่ายคลองบางขุนพรหม คลองสามปลื้ม และ คลองรอบกรุง ทั้งบริเวณคลองหลัก คลองหรือลำน้ำรอง และคูน้ำ ทั้งนี้ในส่วนคลองรอบกรุง พื้นที่ดินที่ปรากฏส่วนใหญ่เป็นพื้นที่กำแพงเมืองที่สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1

(2) ถนน - องค์ประกอบน้ำ - ถนน

พื้นที่ริมน้ำขององค์ประกอบน้ำเป็นที่ดินซึ่งถูกพัฒนาเป็นถนนสาธารณะทั้งสองฝั่ง เป็นลักษณะที่ปรากฏชัดเจน บริเวณเครือข่ายคลองหลักหลังสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ ได้แก่ บริเวณคลองคูเมืองเดิม และคลองผดุงกรุงเกษม ไม่ปรากฏให้เห็นรูปแบบความสัมพันธ์นี้ในส่วน คลองหรือลำน้ำรอง และคูน้ำ

(3) พื้นที่ดิน – องค์ประกอบน้ำ – ถนน

พื้นที่ริมน้ำขององค์ประกอบน้ำฝั่งหนึ่งเป็นที่ดินซึ่งถือครองโดย ที่อยู่อาศัย หรือ วัด โดยไม่มีถนนสาธารณะ คั่นกลาง ในขณะที่อีกฝั่งหนึ่งถูกพัฒนาเป็นถนนสาธารณะ เป็นลักษณะที่ปรากฏบริเวณเครือข่ายคลองหลักหลังสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ ได้แก่ บริเวณคลองคูเมืองเดิม และคลองผดุงกรุงเกษม และบางส่วนของ คลองรอบกรุง คลองหลอดทั้งสองสาย และคลองมหานาค ไม่ปรากฏให้เห็นรูปแบบความสัมพันธ์นี้ในส่วน คลองหรือลำน้ำรอง และคูน้ำ

3.3 การเปลี่ยนแปลงลักษณะพื้นฐานของเครือข่ายลำคลองจากแผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2450 และ พ.ศ. 2550

จากการวิเคราะห์เปรียบเทียบพื้นฐานขององค์ประกอบน้ำตามที่ปรากฏในแผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2450 และ พ.ศ. 2550 สามารถประมวลรายละเอียดได้ดังนี้

3.3.1 การเปลี่ยนแปลงของรูปแบบขององค์ประกอบน้ำ

จากรูปที่ 10-รูปที่ 13 ประกอบกับข้อมูลในตารางที่ 1 ไม่ปรากฏคลองเก่าหลงเหลืออยู่เลย คงมีเพียงองค์ประกอบน้ำที่เหลืออยู่ ได้แก่

(1) คลองหลักหลังสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์

ยังคงปรากฏให้เห็นอยู่แทบทุกคลอง ได้แก่ คลองคูเมืองเดิม คลองรอบกรุง คลองผดุงกรุงเกษม และ คลองมหานาค แต่มีการเปลี่ยนแปลงเป็นบางส่วน ในคลองคูเมืองเดิมบริเวณส่วนใต้เชิงสะพานพระปิ่นเกล้าที่องค์ประกอบน้ำได้หายไป

(2) คลองหรือลำน้ำรองหลังสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์

ยังคงปรากฏให้เห็นอยู่เพียงไม่กี่คลอง ได้แก่ คลองหลอดวัดราชนัคคา คลองหลอดวัดราชบพิธ และ คลองสวนหลวง ส่วนใหญ่เปลี่ยนแปลงกลายเป็นถนน ตรอกซอย ทางเดิน หรือส่วนหนึ่งของพื้นที่ดิน

(3) คูน้ำและสระน้ำ

ยังคงปรากฏให้เห็นอยู่เพียงบางส่วน ได้แก่ บางส่วนของคูน้ำวัดปริณายก สระน้ำภายในวัดเทพศิรินทร์ ส่วนใหญ่ได้เปลี่ยนกลายเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ดิน

3.3.2 การเปลี่ยนแปลงระบบเครือข่ายลำน้ำ

เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับองค์ประกอบต่างๆ ตามที่ได้นำเสนอไปยังข้างต้น เครือข่ายลำน้ำได้สูญหายไปพร้อมกับการเกิดขึ้นมาแทนที่ของเครือข่าย ถนน ตรอกซอย ทางเดิน อย่างไรก็ตาม เครือข่ายลำคลองคูเมืองที่ถูกขุดในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ยังคงปรากฏเหลืออยู่

3.3.3 การเปลี่ยนแปลงลักษณะขององค์ประกอบน้ำ

จากรูปที่ 3.9-รูปที่ 3.12 ประกอบกับข้อมูลในตารางที่ 1 สามารถอธิบายการเปลี่ยนแปลงลักษณะขององค์ประกอบน้ำ และการเปลี่ยนแปลงลักษณะความสัมพันธ์ขององค์ประกอบน้ำและพื้นที่ริมน้ำ ได้ดังนี้

(1) จากองค์ประกอบน้ำกลายเป็นเฉพาะพื้นที่ดิน

ในบริเวณพื้นที่ศึกษาส่วนที่หนึ่ง ส่วนที่สอง และส่วนที่สาม ปรากฏมีองค์ประกอบน้ำจากแผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2450 โดยเฉพาะคูน้ำของวัด และคลองวัดบางแห่ง เปลี่ยนแปลงเป็นเฉพาะพื้นที่ดินสำหรับ ที่อยู่อาศัย หรือวัด ทั้งหมด โดยมีรายละเอียดปลีกย่อยของการเปลี่ยนแปลง ได้แก่ องค์ประกอบน้ำเปลี่ยนแปลงเป็นพื้นที่ดินแสดงแนวเขตที่ดิน องค์ประกอบน้ำเปลี่ยนแปลงเป็นพื้นที่ดินภายในเขตที่ดิน ซึ่งสามารถอนุมานได้ว่า พื้นที่ขององค์ประกอบน้ำดังกล่าวถือเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ถือครองใกล้เคียงนั้น

(2) จากองค์ประกอบน้ำกลายเป็นถนน

ในบริเวณศึกษาส่วนที่หนึ่ง ส่วนที่สอง และส่วนที่สาม ปรากฏมีองค์ประกอบน้ำจากแผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ.2450 ทั้งในส่วนคูน้ำของวัด คูน้ำริมถนน และคลองวัดบางแห่ง เปลี่ยนแปลงเป็นเฉพาะถนน ซอย ทางเดิน ทั้งหมด ซึ่งสามารถอนุมานได้ว่า พื้นที่ขององค์ประกอบน้ำนั้นถือเป็นส่วนสาธารณะโดยจำยอมเนื่องจากถูกใช้งานโดยชาวบ้านในพื้นที่มานาน หรือได้รับการยินยอมโดยผู้ถือครอง

(3) จากองค์ประกอบน้ำกลายเป็นทั้งพื้นที่ดินและถนน

ในบริเวณศึกษาส่วนที่หนึ่ง ส่วนที่สอง และส่วนที่สาม ปรากฏมีองค์ประกอบน้ำจากแผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ.2450 ทั้งในส่วนคูน้ำของวัด และคลองวัดบางแห่ง เปลี่ยนแปลงเป็นทั้งพื้นดินและถนน โดยการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบน้ำแบบผสมผสานนี้ มีสัดส่วนที่มากกว่าการเปลี่ยนแปลงเป็นเฉพาะพื้นที่ดินทั้งหมด และ ที่เปลี่ยนแปลงเป็นเฉพาะถนนทั้งหมด ซึ่งอนุมานได้ว่า ในการพัฒนาพื้นที่เพื่อตัดถนนหรือทำอาคารตึกแถวไม่จำเป็นต้องใช้พื้นที่องค์ประกอบน้ำทั้งหมด เมื่อทำการรังวัดพื้นที่แล้ว อาจเกิดกรณีที่บางส่วนของพื้นที่องค์ประกอบน้ำนั้นพ้นจากแนวเขตการพัฒนา จึงกลับมาเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ถือครองใกล้เคียงนั้น

(4) การเปลี่ยนแปลงลักษณะความสัมพันธ์ขององค์ประกอบน้ำและพื้นที่ริมน้ำ

ในส่วนองค์ประกอบน้ำที่คงเหลืออยู่จากแผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2550 คือ คลองหลักหลังสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ ได้แก่ คลองคูเมืองเดิม คลองหอดวัดราชนัคคา คลองหอดวัดราชพิพิธ คลองรอบกรุง คลองมหานาค และ คลองผดุงกรุงเกษม ปรากฏมีการเปลี่ยนแปลงลักษณะความสัมพันธ์ขององค์ประกอบน้ำและพื้นที่ริมน้ำ จากเดิมที่มีลักษณะความสัมพันธ์ในแบบ พื้นที่ดิน-องค์ประกอบน้ำ-พื้นที่ดิน เป็นส่วนใหญ่ กลายมาเป็นการกระจายตัวของรูปแบบทั้งสามอย่าง ได้แก่ พื้นที่ดิน-องค์ประกอบน้ำ-พื้นที่ดิน ถนน-องค์ประกอบน้ำ-ถนน และ ถนน-องค์ประกอบน้ำ-พื้นที่ดิน ทั่วไปในบริเวณต่างๆ โดยในส่วนของความสัมพันธ์แบบ พื้นที่ดิน-องค์ประกอบน้ำ-พื้นที่ดิน ปรากฏมีให้เห็นมากในบริเวณคลองมหานาค ในส่วนความสัมพันธ์แบบ ถนน-องค์ประกอบน้ำ-ถนน ปรากฏมีให้เห็นมากในบริเวณคลองคูเมืองเดิม และ คลองผดุงกรุงเกษม และในส่วนของความสัมพันธ์แบบ ถนน-องค์ประกอบน้ำ-พื้นที่ดิน ปรากฏมีให้เห็นมากในบริเวณคลองรอบกรุง คลองหอดวัดราชนัคคา และคลองหอดวัดราชพิพิธ

3.4 ประมวลผล

(1) สันฐานของเครือข่ายลำคลองในกรุงรัตนโกสินทร์ถูกกำหนดด้วยลักษณะขององค์ประกอบน้ำ เครือข่ายลำคลอง และ ความสัมพันธ์ขององค์ประกอบน้ำและพื้นที่ริมน้ำ

(2) ลักษณะขององค์ประกอบน้ำและเครือข่ายลำคลองสำคัญ ที่ปรากฏในแผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2450 ได้แก่ คลองเก่าหรือคลองหลักและคลองรองที่ปรากฏมีมาก่อนการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ ได้แก่ คลองบางพรหมและเครือข่ายลำคลอง คลองสามปลื้มและเครือข่ายลำคลอง คลองสัมป่อยและเครือข่ายลำคลอง และ คลองหัวลำโพงเก่าและเครือข่ายลำคลอง นอกจากนี้ องค์ประกอบน้ำทั่วไปที่ปรากฏในแผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2450 แต่

แทบจะไม่ปรากฏให้เห็นในแผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ.2550 ได้แก่ คูน้ำรอบเขตพื้นที่วัดและที่อยู่อาศัยของเจ้าขุนมูลนาย คูน้ำริมถนน คูน้ำภายในเขตพื้นที่วัดและที่อยู่อาศัยของเจ้าขุนมูลนาย

- (3) ความสัมพันธ์ขององค์ประกอบน้ำและพื้นที่ที่รับน้ำ ที่ปรากฏในแผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2450 ซึ่งมีมากที่สุดคือความสัมพันธ์แบบ พื้นที่ดิน-องค์ประกอบน้ำ-พื้นที่ดิน ในขณะที่ความสัมพันธ์แบบ พื้นที่ดิน-องค์ประกอบน้ำ-ถนน หรือ ถนน-องค์ประกอบน้ำ-ถนน มีให้เห็นเป็นบางส่วนบริเวณคลองใหม่
- (4) การเปลี่ยนแปลงของสถานะเครือข่ายลำคลองในกรุงรัตนโกสินทร์ ขึ้นอยู่กับการเปลี่ยนแปลงของลักษณะองค์ประกอบน้ำ การเปลี่ยนแปลงของเครือข่ายลำคลอง และการเปลี่ยนแปลงลักษณะความสัมพันธ์ขององค์ประกอบน้ำและพื้นที่ที่รับน้ำ โดยมีรูปแบบการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญได้แก่
  - (ก) การเปลี่ยนแปลงของลักษณะองค์ประกอบน้ำ: แบ่งได้สามประเภท คือ การเปลี่ยนแปลงจากองค์ประกอบน้ำกลายเป็นพื้นที่ดินทั้งหมด การเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบน้ำกลายเป็นถนนทั้งหมด การเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบน้ำกลายเป็นถนนบางส่วนและพื้นที่ดินบางส่วน
  - (ข) การเปลี่ยนแปลงของเครือข่ายลำคลอง: ไม่ปรากฏมีเครือข่ายลำคลองเก่าหลงเหลืออยู่เลย แม้แต่เครือข่ายลำคลองใหม่ก็ไม่หลงเหลือในส่วนเครือข่ายคลองรอง คลองสวน อยู่เลย คงมีแต่คลองหลักที่ขุดขึ้นหลังสถาปนากรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ ได้แก่ คลองคูเมืองเดิม คลองหลอดวัดราชนัคคา คลองหลอดวัดราชพิศ คลองรอบกรุง คลองผดุงกรุงเกษม เป็นต้น
  - (ค) การเปลี่ยนแปลงลักษณะความสัมพันธ์ขององค์ประกอบน้ำและพื้นที่ที่รับน้ำ: ลักษณะความสัมพันธ์ขององค์ประกอบน้ำและพื้นที่ที่รับน้ำในเครือข่ายลำคลองเก่าส่วนใหญ่ มีรูปแบบลักษณะความสัมพันธ์ในแบบ พื้นที่ดิน-องค์ประกอบน้ำ-พื้นที่ดิน แสดงให้เห็นลักษณะเฉพาะของการใช้พื้นที่รับน้ำแบบคลองสวนที่การเข้าถึงพื้นที่มาจากทางลำน้ำโดยตรง ในขณะที่ลักษณะความสัมพันธ์ที่ปรากฏในเครือข่ายลำน้ำใหม่จะผสมผสานรูปแบบ ถนน-ลำน้ำ เข้ามาด้วย โดยเฉพาะคลองคูเมืองกรุงรัตนโกสินทร์
- (5) เป็นที่น่าสังเกตว่า ความสัมพันธ์ขององค์ประกอบน้ำและพื้นที่ที่รับน้ำในส่วนคลองหลัก คลองรอง คลองสวน ลำประโดง ในบริเวณเครือข่ายคลองเก่า ก่อนการเปลี่ยนแปลง จะมีลักษณะ พื้นที่ดิน-องค์ประกอบน้ำ-พื้นที่ดิน อนุมานได้ว่าเกิดขึ้นมาจากการถือครองพื้นที่ที่รับน้ำโดยชาวบ้าน วังหรือวัด มาตั้งแต่ก่อนสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ เนื่องจากลำคลองถือเป็นเส้นทางคมนาคมสายหลัก ตลอดจนเป็นปัจจัยสนับสนุนหลักในการดำรงชีวิต มาตั้งแต่สมัยอยุธยา เมื่อเปรียบเทียบกับคลองหลักสายใหม่บางเส้น ได้แก่ คลองผดุงกรุงเกษม ซึ่งขุดขึ้นหลังการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งมีความเป็นสาธารณะมากกว่าโดยแสดงออกมาด้วยการสร้างถนนพร้อมการขุดคลอง อย่างไรก็ตาม องค์ประกอบน้ำในเครือข่ายคลองเก่าก็ยังคงความเป็นสาธารณะในระดับพื้นที่ย่อยด้วยการใช้งานของชาวบ้าน จึงถูกถมให้กลายเป็นถนน ครอบงาย ทางเดินในที่สุด

รูปที่ 3.1- แผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2450 แสดงสัณฐานเมืองของกรุงรัตนโกสินทร์ในอดีต

รูปที่ 3.2- แผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2550 แสดงลักษณะเมืองของกรุงรัตนโกสินทร์ในปัจจุบัน

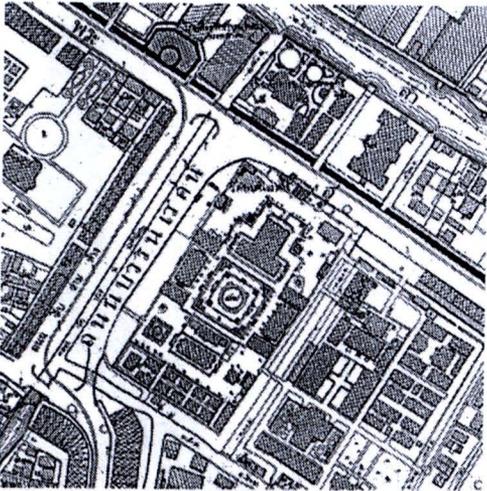
รูปที่ 3.3- แผนที่แสดงองค์ประกอบน้ำทั้งหมด ที่ปรากฏอยู่ใน แผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2450

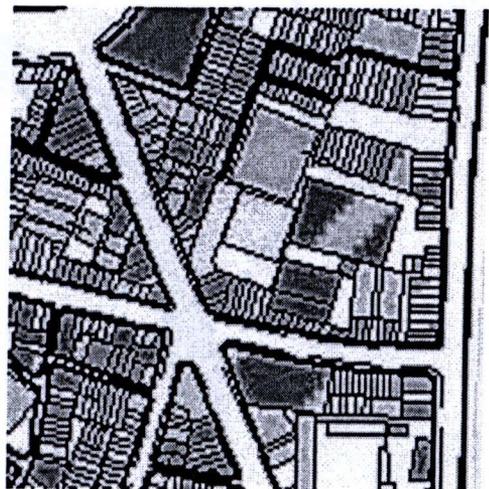
รูปที่ 3.4- แผนที่แสดงองค์ประกอบน้ำและถนนทางเดินทั้งหมด ที่ปรากฏอยู่ใน แผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2550

รูปที่ 3.5- แผนที่แสดง การเปรียบเทียบของค้ประกอบน้ำที่เปลี่ยนแปลงไปบริเวณ คลองบางพรหม และเครือข่ายคลองสวน ลำประโดง ชนิดสวน จากแผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2450 และ แผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ.2550

รูปที่ 3.6- แผนที่แสดง การเปรียบเทียบของค้ประกอบน้ำที่เปลี่ยนแปลงไปบริเวณ คลองบางลำพู คลองวัดบูรณิเวศ คูน้ำ-สระในบริเวณวัด และ คูน้ำหลังคึกแถวถนนตะนาวศรี จากแผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2450 และ แผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ.2550

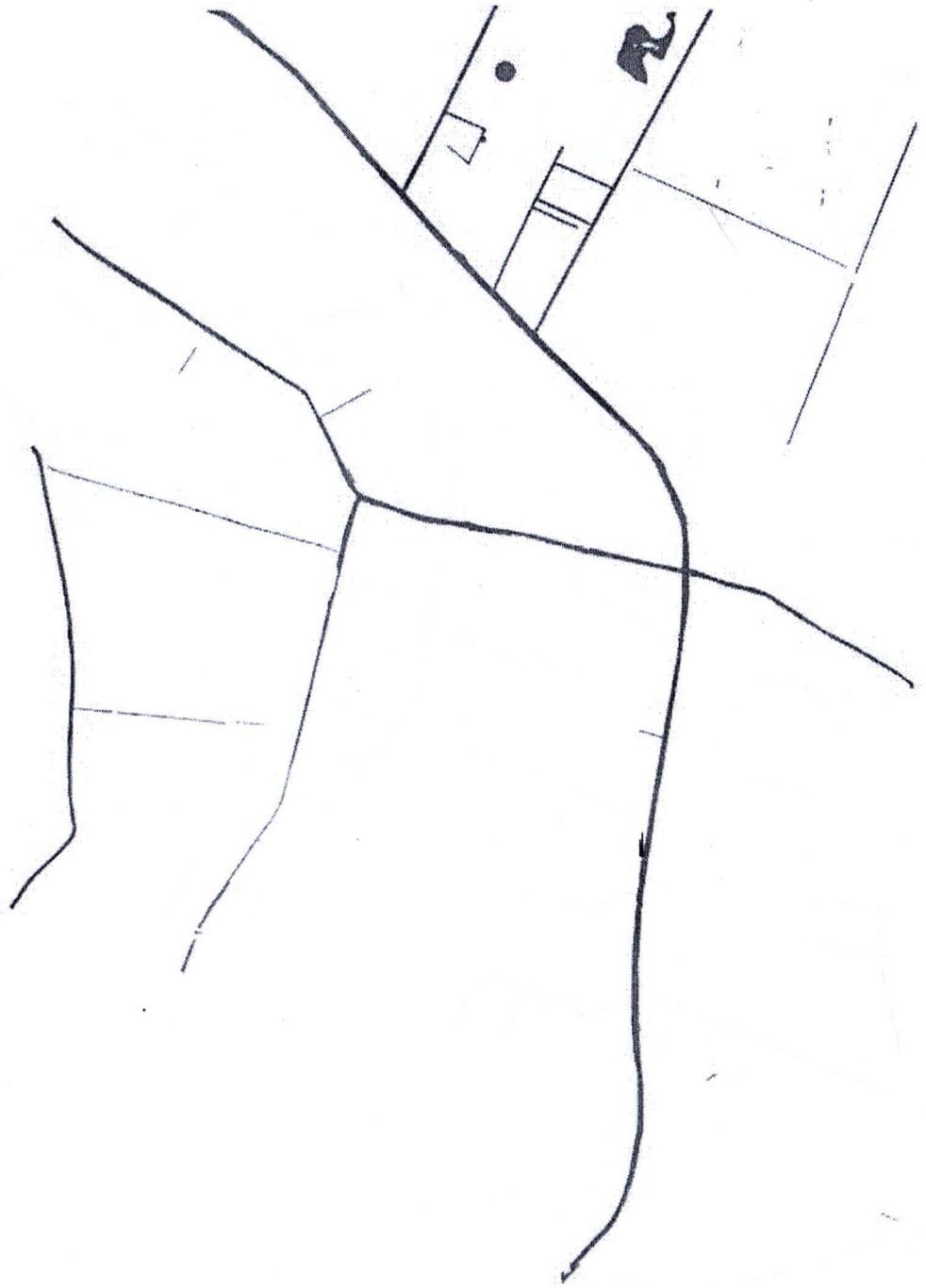
รูปที่ 3.7- แผนที่แสดง การเปรียบเทียบของค้ประกอบน้ำที่เปลี่ยนแปลงไปบริเวณ คลองผดุงกรุงเกษม และ คูน้ำ-สระใน บริเวณวังพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ จากแผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2450 และ แผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ.2550

รูปที่ 3.8- แผนที่แสดง องค์กรประกอบน้ำในกรุงรัตนโกสินทร์พร้อมสัญลักษณ์รายนาม จากแผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2450

รูปที่ 3.9- แผนที่แสดงองค์ประกอบน้ำทั้งหมดที่เปลี่ยนแปลงไปจากการซ้อนแผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2450 และ พ.ศ. 2550

รูปที่ 3.10- แผนที่แสดงองค์ประกอบน้ำเดิมในแผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2450 ที่ยังคงปรากฏในแผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ.2550

รูปที่ 3.11- แผนที่แสดงองค์ประกอบน้ำเดิมในแผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2450 ที่เปลี่ยนแปลงเป็นถนนในแผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ.2550

รูปที่ 3.12- แผนที่แสดงองค์ประกอบน้ำเดิมในแผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2450 ที่เปลี่ยนแปลงเป็นพื้นที่ดิน
ในแผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ.2550

ลำดับ ที่	ชื่อสิ่งชุมชน-ชื่ออาคารสถานที่	ชื่อวัด/ดิน	ประทีพจุดออกวัด	ลักษณะ(2450)	ลักษณะ(2450)	ระบบน้ำ (2450)
B24	คลอง เมาหลาศวัดสระเกษ			L-W-L	L-R	คลองระนอง - คลองวัดสระเกษ
B25	คูน้ำ วัดศิลาบุการาม	วัดจางวงเค็ด	N/A	L-W-L	R	คลองสามพี่น้อง - ฤ
B26	คูน้ำ วัดห้วยขุมดี	วัดจางวงเค็ด	N/A	L-W-L	R	คลองสามพี่น้อง - ฤ
B27	คูน้ำ โรงเรียนราชวิทย์		N/A	L-W-L	R	คลองพนาเขต - ฤ
B28	คูน้ำ วัดพระยาเมธาธิบดี		N/A	L-W-L	L-R	คลองสุทนต์ - ฤ
B29	คลอง วัดเทพศิรินทร์		2419	L-W-L	L-R	คลองสุทนต์ - คลอง - ลำประโดง - คลองสามพี่น้อง
B30	คลอง วัดพระพิเรนทร์		<2325	L-W-L	R	คลองสามพี่น้อง - คลอง - คลองระนอง
B31	คูน้ำ โรงหอมาฆคหธรรมาราม ถนนมิตรภาพ-วัดกลาง-วัด คันทร้อย		N/A	L-W-L	L-R	คลองวัดคันทร้อย - ฤ
B32	คลอง			L-W-L	R	แม่น้ำเจ้าพระยา - คลอง - คลองสุทนต์
B33	คูน้ำ วัดคันทร้อย	วัดโลก	<2325	L-W-L	L-R	คลองวัดคันทร้อย - ฤ
B34	คูน้ำ วัดสวนดอกไม้		N/A	L-W-L	L	คลองระนอง - วัดสระเกษ - ฤ
B35	คูน้ำ วัดระฆังโฆสิตนิคม		N/A	R-W-L	L-R	คลองสุทนต์ - ฤ
B36	คลอง		N/A	L-W-L	R	คลองสุทนต์ - คลอง
B37	คลอง วัดจักรวรรดิ	ถนนมิตรภาพ	<2325	L-W-L	L-R	แม่น้ำเจ้าพระยา - คลอง
B38	คลอง วัดบึงศรีบุญ		<2325	L-W-L	R	คลองระนอง - คลอง
B39	คลอง วัดคันทร้อย		<2325	L-W-L	R	แม่น้ำเจ้าพระยา - คลอง - คลองสุทนต์ - คูน้ำวัดโลก
B40	คูน้ำ วัดคันทร้อย	วัดเกาะ	<2325	L-W-L	L-R	คลองวัดคันทร้อย - ฤ
B41	คูน้ำ วัดป่าอโศก	วัดคันทร้อย	<2325	L-W-L	L-R	คลองระนอง - ฤ - คลองสามพี่น้อง
B42	คลอง วัดโคกนิคม		<2325	L-W-L	L-R	คลองวัดคันทร้อย - คลอง
B43	สระ วัดเทพศิรินทร์					ฤ - สระ

บริเวณที่ (พื้นที่คลองสุทนต์ทั้งหมดออกไป)

ลำดับ ที่	ชื่อสิ่งชุมชน-ชื่ออาคารสถานที่	ชื่อวัด/ดิน	ประทีพจุดออกวัด	ลักษณะ(2450)	ลักษณะ(2450)	ระบบน้ำ (2450)
C01	คลองสุทนต์		2394	R-W-R, R-W-L, L-W-L	R-W-R, R-W-L	แม่น้ำเจ้าพระยา - คลอง - แม่น้ำเจ้าพระยา
C02	สระ วัดกรมขุนราชบุรุษ					คลองสุทนต์ - สระ
C03	คลอง แม่น้ำรางบัว		N/A	L-W-L	R-W-R, R	คลองสุทนต์ - คลอง
C04	สระ วัดจันทร์					คลองสุทนต์ - สระ
C05	คลอง ถนนมิตรภาพ		N/A	L-W-L	L-R	คลองสุทนต์ - คลอง
C06	คลอง เปรนประจากร		2413	L-W-L	R-W-R	คลองสุทนต์ - คลอง
C07	คลอง วัดสมณีน	วัดจางวงเค็ด		L-W-L	R	คลองสุทนต์ - คลอง
C08	คลอง		N/A	L-W-L	L-R	คลองสุทนต์ - คลอง
C09	คลอง ทางรถไฟ		N/A	R-W-L	L, R-W-R	คลองสุทนต์ - คลอง
C10	คูน้ำ วัดบรมนิวาส		2374	L-W-L	R	คลองสุทนต์ - ฤ
C11	คลอง		N/A	L-W-L	L	คลองสามพี่น้อง - คลอง
C12	คูน้ำ วัดข้ามกุดการ	วัดสามง่าม	<2325	L-W-L	R	คลองสามพี่น้อง - ฤ
C13	คลองนาหงส์		<2325	L-W-L	R	คลองสามพี่น้อง - คลอง - คลองสามพี่น้อง
C14	คูน้ำ วัดช่องแค	วัดข้ามแดง	<2325	L-W-L	L	คลองสามพี่น้อง - ฤ
C15	คลองสวนหลวง		N/A	R-W-L	R-W-L	คลองวัดโลก - คลอง - คลองสามพี่น้อง
C16	คูน้ำ วัดคงคา	วัดคง	<2325	L-W-L	L-R	คลองวัดโลก - ลำประโดง - ฤ
C17	คลอง ถนนมิตรภาพ(พระรามที่)		2400	R-W-L	R	คลองสุทนต์ - คลอง - คลองระนอง
C18	คลอง		N/A	L-W-L	L-R	คลองวัดคันทร้อย - คลอง - คลองระนอง - แม่น้ำเจ้าพระยา
C19	คูน้ำ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์	วัดคันทร้อย (ท่า ตะวันออก)	<2325	L-W-L	L	คลองสุทนต์ - ฤ

ตารางที่ 1 (ต่อ) - แสดงรายละเอียด สัญลักษณ์ ลักษณะองค์ประกอบน้ำพร้อมรายชื่อบริษัทและเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลง

ลักษณะความสัมพันธ์ขององค์ประกอบน้ำและพื้นที่ที่รับน้ำ